

Vicent Baydal Sala

Ressenya a Vicent Royo Pérez. *Vilafranca (1239-1412): conflictes, mediacions de pau i arbitratges en una comunitat rural valenciana*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2016. 661 pp. ISBN 978-84-16356-77-5.

Ressenyat per: Vicent Baydal Sala (Universitat Jaume I de Castelló)

Vilafranca és, en l'actualitat, un poble del nord valencià amb 2.200 habitants. La localitat, com tantes altres, va ser creada a mitjan segle XIII durant el procés de conquesta feudal del territori andalusí sobre el qual Jaume I va fundar el Regne de València i, en el període subsegüent, va esdevindre una activa comunitat rural amb més d'un centenar de focs a començaments del segle XIV, que van arribar a ser-ne més de dos centenars al llarg de la mateixa centúria, abans de veure's immersa en la crisi generalitzada que va afectar tots els llocs de la zona durant el Quatre-cents. D'aquella època no s'hi han conservat ni fons municipals ni judicials de caràcter local, però, malgrat això, Vicent Royo ha pogut reconstruir amb gran riquesa de detalls bona part de la seua història política i social del centenar llarg d'anys que van de 1307 a 1412. Com és això possible? La resposta cal trobar-la en el seu minuciós treball sobre una font excepcional: els setanta-set protocols d'aquella etapa conservats a l'Arxiu Històric Notarial de Morella, pertanyents a catorze notaris distints –dels cinc a set que van arribar a treballar simultàniament a la localitat– i que mostren amb una inusitada precocitat i plenitud el gran ventall d'activitats i operacions registrades en aquest tipus de documentació.

Així, com va fer d'una manera més general en la seua extensa tesi doctoral sobre *La construcció i la definició de la societat rural en el regne de València. Conflictes, mediacions de pau i arbitratges en les comarques dels Ports i el Maestrat (1232-1412)*, llegida a la Universitat Jaume I de Castelló el 2015, l'autor combina la bibliografia existent amb informació procedent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la secció d'ordes militars de l'Archivo Histórico Nacional i, sobretot, dels esmentats fons

notarials, per tal de mostrar fonamentalment dos eixos: un relatiu al desenvolupament social, polític i institucional de Vilafranca a partir de la seua fundació a mitjan Doscents, tractat en els dos primers capítols, i un altre centrat de manera exhaustiva en els enfrontaments de tota mena recollits en la nombrosa documentació conservada sobre concòrdies, treves i arbitratges, tant en el seu vessant de resolució de conflictes ocasionals com d'aquells altres clarament vinculats a les lluites de faccions que vehiculaven les relacions de poder a l'època, que són analitzats en els cinc darrers capítols.

És així com en el primer tram de l'obra Royo analitza el procés de conquesta i colonització cristiana de la zona a partir de la dècada de 1230, ja que no debades aquesta va ser la primera via d'entrada de les hosts feudals, en una àrea directament fronterera amb el Regne d'Aragó. En concret, el principal baró conqueridor del moment, Blasco de Alagón, va atorgar una carta de poblament el 1239 per a la instal·lació de cristians en l'antiga alqueria andalusina del Riu de les Truites, el mateix llit fluvial que establia la frontera amb les terres aragoneses. Tanmateix, uns anys més tard, en una data anterior a 1263, aquells van traslladar el nucli de població a l'actual emplaçament de Vilafranca, amb aquest nou nom, en busca de millors comunicacions sobre un turó a pocs quilòmetres, amb una excel·lent ubicació estratègica. En aquesta època la localitat estava en mans del gendre d'Alagón, el noble de l'Urgell Guillem III d'Anglesola, però prompte, en la dècada de 1270, tornaria al llinatge dels Alagón fins que el 1300 el rei Jaume II la va segrestar com a càstig pel seu suport a Frederic III de Trinària i poc després, el 1303, la va incorporar a l'extensa comunitat d'aldees de la vila reial de Morella, atés que hi fitava i era l'únic terme de la zona que no havia acabat en mans dels ordes del Temple o de l'Hospital.

A partir de llavors Vilafranca s'inseriria en el nou marc jurídic comarcal, dependent de Morella, i, de fet, el llibre explica amb detall el procés de lluita i definició de competències i obligacions entre la vila i les huit aldees respectives al llarg del Trescents, fins a la promulgació d'una sentència reial el 1389 sobre la qual es va basar la seua relació durant els segles posteriors. Així mateix, Vicent Royo també avança en el capítol segon la trajectòria general del municipi vilafranquí al llarg de l'esmentada centúria, sobre la qual es desenvolupen la resta d'explicacions de l'obra: un moment inicial d'extensió del creixement en tots els àmbits heretat del dinamisme originari de la fundació; un període de dificultats a continuació, durant la dècada de 1340, amb caresties, guerres, l'alça sobtada de l'endeutament comunal i la Pesta Negra; i, finalment, després de certa recuperació i estabilitat, un darrer quart de segle que si bé va possibilitar la creació de grans fortunes vinculades al negoci de la llana impulsat per mercaders italians, també va estar marcat per les caresties, les epidèmies, les guerres i una tendència demogràfica recessiva que va ser general a la comarca durant tot el Quatre-cents.

Així, sobre aquesta panoràmica general la investigació passa tot seguit a tractar amb deteniment la conflictivitat generada a Vilafranca a partir de l'anàlisi de fins a tres-cents vint-i-cinc documents trobats en la documentació notarial en relació amb diverses mediacions de pau i comissions arbitrals, que fan referència a dos-cents trenta enfrontaments diferents produïts entre 1307 i 1412. En primer lloc, en el capítol tercer l'autor explica, classifica i analitza percentualment els variats motius de disputa, la condició i procedència dels seus protagonistes i la diversitat de formes de resolució que permetien les mediacions i intervencions de particulars fetes més enllà de les corts judicials, això és: els acords aconseguits directament entre els enfrontats gràcies a la participació de certs mediadors; les paus i treves fetes per posar fi provisional o duradora a la violència; i, sobretot, les sentències donades per comissions arbitrals

triades per les parts, que se sotmetien i acataven lliurement la seua decisió, normalment com a pas final d'una disputa que, per la seua llarga durada o per les seues característiques concretes, trobava en aquesta justícia entre particulars una millor via de composició que en els tribunals reials. Sens dubte, aquesta és la principal aportació del llibre, que mostra amb fermesa la vitalitat social dels arbitratges, que al territori valencià tenien, a més a més, una cobertura legal plena, atés que van ser inclosos i regulats pels Furs de València en el mateix segle XIII.

Així les coses, Vicent Royo es deté en els capítols quatre i cinc a analitzar amb proximitat i sagacitat, d'una banda, la composició dels tribunals arbitrals i, d'altra banda, les característiques dels conflictes predominants. És d'aquesta forma com detecta que la immensa majoria estan formats per dos àrbitres, entre els quals són molt habituals els notaris, tot i que també hi ha eclesiàstics, artesans i prohoms rurals. De fet, són certs membres de l'oligarquia local, com ara Bernat Sanxo, Berenguer Centelles i Bartomeu Bonfill, als que més recorren els veïns de Vilafranca a l'hora de comptar amb una sentència arbitral revestida del prestigi i l'autoritat moral que la seua posició i els seus actes en la comunitat els confereixen. No debades, aquesta estreta relació dels prohoms amb els arbitratges també té clars vincles amb les lluites que mantenen pel poder i l'hegemonia al municipi, com s'observa en aprofundir en la tipologia dels enfrontaments resolts a través d'aquesta via. En són molt habituals els que s'originen entre els parents, per herències i tutories en lluita pel patrimoni familiar, així com també altres de caràcter econòmic, com els causats per les transaccions de terres, cases i crèdits o per qüestions que afecten al potent negoci ramader de la zona, però, igualment, almenys una tercera part estan directament relacionats amb la violència pròpia de les bandositats, a les quals es dedica la darrera part del llibre.

En concret, en el capítol sisé s'analitza la composició, els líders i les motivacions dels bàndols, les violències causades i la seua gran extensió social, així com el paper cabdal de les mediacions, les treves i els compromisos arbitrals a l'hora de conciliar les disputes i posar fi, de manera temporal o definitiva, a les lluites entre faccions. Igualment, en els dos darrers capítols, el seté i el huité, es remarca el lligam entre les bandositats i la disputa pel poder polític, mitjançant l'examen de conflictes com ara els motivats per l'accés als càrrecs locals, la gestió del deute comunal, la contribució fiscal dels posseïdors més rics, els monopolis municipals o la política frumentària en moments de carestia. És així com s'hi observen dos períodes d'especial persistència i virulència dels enfrontaments entre bàndols, precisament en els moments de majors dificultats i augment de la conflictivitat, com al llarg de la dècada de 1340, amb la disputa entre les faccions liderades per Bernat Sanxo i Jimeno Garcés de Uncastillo, o en el tombant del segle XIV, entre Bartomeu Bonfill i Berenguer Centelles. En definitiva, aquesta és una altra de les grans aportacions de l'obra: mostrar amb molt de detall, gràcies a l'anàlisi dels nombrosos pactes documentats, que, més enllà de les causes familiars, de grup extens o d'honor argüides per certa historiografia a l'hora d'explicar les bandositats rurals, també en el camp, com en els nuclis urbans, aquelles s'imbricaven fortament amb les lluites locals per l'hegemonia política i econòmica.

No només això, sinó que, a més a més, la recerca, mitjançant l'exposició i l'adequada explicació de molts dels aspectes que són objecte dels conflictes, esdevé un impressionant fresc de la vida social d'una comunitat rural mitjana de la frontera valencianoaragonesa, en què es poden observar elements tan variats com: les interrelacions entre les poblacions d'ambdós regnes; la barreja de pobladors d'origen català i aragonés; la importància del marc jurídic local i regnicola; el paper cabdal de la ciutat de València com a centre neuràlgic del territori; la progressiva evolució institucional dels Consells municipals; les formes de presa de decisió en els governs

locals; les diverses armes de pressió política emprades pels prohoms; el comportament sociocultural de les elits rurals; les pràctiques en relació amb les herències i els contractes matrimonials; la formació d'una fiscalitat pública i l'aparició del deute municipal; el funcionament de la producció tèxtil al camp, etc. Únicament es troben a faltar certes referències a l'extensíssima bibliografia anglosaxona sobre la qüestió de la cultura del conflicte i de les bandositats i, sobretot, no s'acaben d'entendre les referències inicials a tractar de buscar en la conflictivitat una clau de volta explicativa «que siga capaç d'arribar al rerefons del teixit social, a l'essència de les relacions socials al camp».

L'anàlisi dels conflictes, evidentment, pot servir per posar en relació una gran multiplicitat d'aspectes que afecten una comunitat, com el mateix autor fa en referència a Vilafranca, però no són, per si mateixos, un factor d'explicació del canvi històric, sinó més prompte un resultat dels variats processos d'interacció entre les diverses estructures de tota mena que vehiculen una societat. Aquestes estructures i aquests processos d'interacció, condicionats per tota una sèrie de marcs, patrons, formes, models i relacions d'origen intern i extern a la mateixa societat, són, doncs, els que van traçant i expliquen les diferents evolucions històriques, com bé van mostrar, entre d'altres, Robert Bartlett i John Watts en els seus respectius llibres sobre la formació social, cultural i política de l'Europa baixmedieval. En qualsevol cas, molt més enllà d'açò, l'obra de Vicent Royo, per la seua riquesa, minuciositat i bon fer, resulta en definitiva un referent ineludible per a l'estudi i el coneixement de dos grans àmbits temàtics: un tractat per la historiografia amb més assiduitat, com és el desenvolupament social i polític de les comunitats rurals del Regne de València entre els segles XIII i XIV, i una altre no tan habitual, menys encara amb la profusió de detalls ací exposada, com és la resolució de conflictes a través de les mediacions de pau i els arbitratges. Un llibre, doncs, a tindre molt en compte.